

УДК 330.101:[330.117+330.012.32]

Б. О. Шевченко, Т. А. Непокупна

Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка, Україна

ПАРТНЕРСТВО ДЕРЖАВИ І ПІДПРИЄМНИЦЬКИХ СТРУКТУР: ВИТОКИ ТЕОРЕТИЧНИХ УЯВЛЕНЬ

У статті досліджено теоретичні уявлення представників школи маржиналізму, фізіократії і класичної політекономії про взаємодію держави й підприємницьких структур, витоки формування партнерських відносин між цими економічними суб'єктами.

Ключові слова: держава, державно-приватне партнерство, підприємництво, меркантилізм, фізіократія, класична політекономія, лібералізм.

В статье рассмотрены теоретические изыскания представителей школ маржинализма, физиократии и классической политической экономии о взаимодействии государства и предпринимательских структур, истоки формирования партнерских отношений между этими экономическими субъектами.

Ключевые слова: государство, государственно-частное партнерство, предпринимательство, меркантилизм, физиократия, классическая политэкономия, либерализм.

The article deals with the theoretical understanding and researches of representatives of scientific schools of marginalism, physiocracy and classic political economy regarding the cooperation of the state and business entities. The sources of forming partnership relations between these economic entities are elaborated in the article.

Keywords: the state, Public-Private Partnership, entrepreneurship, mercantilism, physiocracy, classical political economy, liberalism.

Суттєві зміни, що супроводжують розвиток світової економіки загалом та національних економік, зокрема, на початку ХХІ ст. значно впливають на господарську роль держави та її соціально-економічну політику. Питання впливу держави на господарський розвиток країни, її відносин із приватним капіталом набувають особливої актуальності. У цьому зв'язку осмислення необхідності партнерських відносин держави і підприємницьких структур призвело до виникнення у другій половині ХХ ст. концепції партнерства держави і приватного сектора – «Public-Private Partnership» – державно-приватного партнерства. Аналізу цього явища, його витоків та причин присвячені праці вчених минулого і сьогодення.

Так, фундаментальні аспекти дослідження еволюційних перетворень характеру взаємодії держави і підприємництва знаходимо у працях Джона Ст. Мілля, А. Сміта, Джона М. Кейнса, М. Туган-Барановського та ін.; теоретичні та прикладні проблеми розвитку партнерських відносин держави і підприємницьких структур аналізувалися такими вітчизняними та закордонними науковцями, як В. Варнавським, М. Вілісовим, В. Геєцем, Г. Задорожним, С. Кукурою, Г. Пилипенко, В. Росинським, С. Сільвестровим, С. Хуснутдіновим та ін. Основна увага вчених зосереджена на необхідності формування механізмів визначення виважених пропорцій та ефективного розподілу функцій держави і приватного підприємництва в економічному середовищі.

Проте аналіз наукових публікацій свідчить, що дискурс про партнерство держави і підприємницьких структур відрізняється мозаїчністю, відсутністю усталених уявлень про його природу і детермінацію, а також неоднозначністю визначення функцій партнерства та їхньої оцінки у житті суспільства. Трансфо-

рмації наукових знань сучасності продовжують лінію, спрямовану на використання потенціалу соціального знання задля вдосконалення суспільних відносин, водночас, вивчення партнерських взаємодій залишається однією з актуальних дослідницьких цілей. Зважаючи на поширення та популяризацію практик використання державно-приватного партнерства, зокрема і на рівні Державних стратегій розвитку національної економіки, актуальною, на наш погляд, постає проблема формування системи поглядів на державно-приватне партнерство та еволюції теоретичних уявлень про відносини держави і підприємницьких структур, витоки яких можна віднайти у представників докласичного періоду економічної науки.

Визначення місця і ролі держави в економічному розвитку надзвичайно важливе, адже досвід багатьох країн свідчить, що в сучасній ринковій економіці держава є тим суб'єктом, який, керуючись інтересами довготривалого суспільного добробуту, функціонує, використовуючи відповідні органи, механізми та інструменти. Водночас, для істинного служіння інтересам суспільства, держава має бути певним чином обмежена. «Усуньте закон, – зазначає Людвіг фон Мізес, – і суспільство буде зруйновано анархією. Держава – це єдиний інститут, що має право застосовувати насильство і примус, і заподіювати зло індивідам. Ця величезна влада не може бути надана окремим людям, якими б компетентними і розумними вони себе не вважали. Її використання необхідно обмежити. Це завдання виконують закони» [1].

Еволюція господарської діяльності змінила способи та шляхи розвитку інфраструктурної складової економічної системи. Впродовж другої половини ХХ ст. вони здійснюються не лише за рахунок держави, а й спільно із залученням приватного капіталу. Ця співпраця представлена у вигляді державно-приватного партнерства (ДПП), коли держава передає частину своїх повноважень щодо виробництва певних товарів і послуг приватному капіталу, натомість у традиційних соціально-економічних сферах державного патронату формуються елементи ринкової культури. На сьогодні вважається, що ДПП є найпрагматичнішою сучасною формою взаємодії держави і бізнесу [2, с. 5], адже відомо, що ні правова система загалом, ні держава безпосередньо не в змозі забезпечити і підтримати економічний розвиток. Останні десятиліття засвідчили, що саме поєднання зусиль держави і бізнесу дозволило розвиненим країнам досягти суттєвих результатів в економічному розвитку, а новим індустріальним економікам – здійснити прорив у соціально-економічній динаміці та конкурентоспроможності, адекватній вимогам нового часу.

Трансформація поведінки держави й економічної політики приватних структур, економічний інтерес щодо залучення ресурсів один одного, їхнє відповідне поєднання, врешті, формування партнерських відносин відбувалися у ході тривалого історично-господарського розвитку. Відносно економічного змісту партнерських відносин держави і підприємницьких структур існують різні теоретичні погляди. Але доволі проблематичними видаються визначення наукових напрямів еволюції поняття «партнерські відносини», виокремлення їхніх чітких характеристик та меж реалізації, наявності першопочтовху процесу партнерства: первинної ініціативи держави чи підприємницьких структур щодо виникнення таких відносин. У цьому зв'язку, детального аналізу потребують витоки наукових поглядів на відносини держави і підприємництва, способи їхньої взаємодії.

Історія відносин держави і підприємницьких структур починається з тих часів, коли власність на засоби виробництва здебільшого перебувала в управлінні приватних суб'єктів господарювання. Вважається, що держава почала підтримувати приватне підприємництво у XVI–XVII ст. у період формування європейських національних ринків і розвитку зовнішньої торгівлі. На той час, за відсутності чіткого розмежування між приватним і державним секторами, з'являються теоретичні обґрунтування відносин між приватним капіталом і державою, які були закладені меркантилістами. Автором ідеї необхідності підтримки державою приватного підприємництва вважається французький державний діяч та економіст епохи меркантилізму Бартелемі де Лаффем [3]. Пізніше цю ідею розвиває А. Монкретьєн у «Трактаті про політичну економію» (1615 р.), намагаючись переконати уряд у необхідності всебічної підтримки французьких промисловців і купців [4]. Загалом праці і ранніх, і пізніх меркантилістів містять обґрунтування зміцнення господарської ролі держави на макроекономічному рівні, активного втручання держави в економічні процеси, зокрема, за допомогою підтримки тогочасного промислового і торгового підприємництва на внутрішньому і зовнішньому ринках протекціоністськими заходами: митами, преміями, торговими війнами тощо. «Нагляд і втручання уряду у той час поширювались на всю економічну діяльність народу» [5, с. 11].

Враховуючи теоретико-практичні досягнення меркантилістів у веденні національного господарства, фізіократи основою суспільного багатства вважали необмежену дію природних законів. Ідеальним регулятором економічних процесів вони вважали вільну конкуренцію, спираючись на принцип *laissez faire, laisser passer*, що, по суті, означає невтручання держави в процес господарювання. Хоча при цьому роль держави зводилася до контролю за тим, щоб ніхто свою свободу не зміг використати на шкоду іншим, а встановлені державою закони охороняли приватну власність і приватні інтереси.

Виступаючи проти впливу держави на торгівлю, відомий французький філософ, економіст і державний діяч епохи фізіократизму А.Р.Ж. Тюрго, порівнював таке втручання із «забезпеченням подушками всіх дітей, які можуть впасти» [6, с. 535]. Незважаючи на подібні ліберальні погляди відносно економіко-політичного устрою країни, знаменитий французький фізіократ Ф. Кене, будучи противником втручання держави в промислове виробництво, все ж допускав участь держави у розвитку інфраструктури на місцевому рівні [7, с. 133–134].

Відомо, що французькі фізіократи стали основоположниками економічного лібералізму, а їхній представник Жак Клод Марі Венсан маркіз де Гурне у 1758 р. сформулював його основний принцип «*laissez faire, laissez passer*», ставши противником урядової опіки у промисловості і торгівлі та ратуючи за свободу підприємництва, недоторканість приватної власності [8, с. 161]. У подальшому ці постулати стали відправною точкою для класичної політекономії, зародження і розквіт якої ґрунтувався на пошукові ідеальних форм і способів ведення господарства, які слугували б об'єктивною основою для економік усіх країн, нівелюючи специфіку кожного окремого соціально-економічного та політичного устрою.

Так, одним із теоретичних натхненників економічних ідей А. Сміта став британський філософ епохи Просвітництва Дж. Локк. У своїх працях він обґрунтував природний стан людини – стан повної свободи і рівності за умови розпорядження власним майном і своїм життям та природне право людини – право

на приватну власність, на діяльність, на працю та на її результати. Держава при цьому повинна гарантувати ці природні права – свободу, рівність, власність та створювати відповідні для цього закони, але «підкупатися... про вигоду усіх неможливо», адже «Бог дав світ... для того, щоб ним користувалися старанні і розсудливі» [9], наголошував Дж. Локк. Отже, тільки особиста праця старанних, мислячих, раціональних людей може стати основним природним джерелом справедливо набутої приватної власності, захист прав якої через регулювання і контроль покладався на державу, що сприяло нормальному функціонуванню приватного капіталу.

А. Сміт, один із основоположників класичної політекономії, сповідуючи доктрину економічного лібералізму, розвинув ідеї Дж. Локка про господарську роль держави. У своїй праці «Дослідження про природу і причини багатства народів» (1776 р.) він уперше комплексно визначив сутність економічного і політичного лібералізму, обґрунтував їхню об'єктивну необхідність, залишаючи при цьому певний простір для держави. А. Сміт виклав своє бачення ролі держави в економіці, відповідно з яким вона повинна здійснювати: 1) ...захист суспільства від насильства й посягань з боку інших незалежних суспільств; його можна виконати тільки за допомогою військової сили; 2) захист ... кожного члена суспільства від несправедливості й утисків його з боку інших членів суспільства, або обов'язок установлення точного відправлення правосуддя; 3) заснування й утримання таких суспільних установ і таких громадських робіт, що, хай і найвищою мірою є корисними для великого суспільства загалом, не можуть, проте, своїм прибутком відшкодувати витрати окремої людини або невеликої групи людей [10, с. 427–445].

Червоною ниткою крізь класичний лібералізм проходить поняття раціональної поведінки «*homo oeconomicus*» – людини економічної, з її особистими інтересами, які, поряд з іншими, вважалися тим суспільним благом, які мала б захищати держава. Тому найважливішою економічною функцією держави, необхідною для відлагодженої роботи ринкового механізму, вважається забезпечення «чесного партнерства» [11, с. 170] за допомогою творення законів.

Отже, держава, відповідно до наукових уявлень класиків, зобов'язана гарантувати безпеку життя людини і її власності, вирішувати суперечки та домагатися дотримання встановлених законом правил. Тобто, по суті, держава повинна робити те, що людина не має змоги виконувати самостійно, або ж робить це неефективно. Натомість тільки прагнення приватного підприємця реалізувати свої приватні інтереси в умовах свободи вибору виду діяльності, свободи конкуренції виступає головною рушійною силою економічного розвитку. Держава має підтримувати ці свободи для усіх суб'єктів господарювання, сприяючи цим підвищенню добробуту як підприємців, так і суспільства загалом. Таким чином, А. Сміт, визнаючи необхідність державної присутності у певних сферах життєдіяльності суспільства, поклав початок розподілу повноважень і відповідальності між державою і приватним капіталом щодо виробництва товарів і послуг та задоволення потреб суспільства.

Дещо нове бачення відносин держави і приватного капіталу спостерігаємо у відомого ідеолога класичного лібералізму, англійського філософа й економіста Дж. Ст. Мілля, котрий, на відміну від учених, які приділяли увагу окремій людині та її індивідуальним інтересам, аналізував місце і роль колективних форм господарювання, акцентуючи при цьому увагу на вирішенні різних соціальних

проблем. Підтримуючи приватну власність та дію приватного капіталу, він водночас визнавав, що якби не дії уряду, то не було б побудовано «ні доріг, ні доків, ні гаваней, ні каналів..., ні шпиталів, шкіл і колегій, ні типографій» [12, с. 865], тобто мова йде про ті сфери, де, по-перше, відсутня конкуренція; по-друге, недостатньо коштів у бізнесу, по-третє, відсутнє усвідомлення бізнесом важливості вирішення соціально-економічних проблем. Останнє він називає «безпорадністю суспільства» [12, с. 866]. Тому держава повинна створити для приватного бізнесу такі умови для його функціонування, які б дозволяли отримувати загальну вигоду, або ж зберегти за собою таку владу над підприємництвом, щоб вигоди від монополії могли відчувати всі члени суспільства.

По суті, Мілль цією ідеєю заклав основи концепції державно-приватного партнерства, адже вважав концесію у вищезазначених галузях цілком прийнятною формою відносин держави і приватного капіталу. При цьому, держава або залишала за собою право повернути назад у користування вагомі для суспільства виробництва, або продовжувала контролювати і регулювати ціни на товари і послуги, що виробляються бізнесом. Цілком слушною є його думка про те, що держава, залишаючись власником залізниць і каналів, може не займатися самостійно їхньою експлуатацією, вважаючи, що приватні компанії, які їх орендують у держави, можуть краще їх експлуатувати. Держава, безпосередньо, бере участь у розбудові як виробничої, так і соціальної інфраструктури, тим самим виконуючи соціальну функцію.

Ідеї Мілля щодо ефективної співпраці суб'єктів економічної діяльності різних форм власності у процесі оптимального, раціонального поєднання економічних потенціалів на підставі «роздільно-сумісних відносин власності» [13, с. 202] знайшли подальший науковий розвиток у дослідженнях сучасних західних учених, лауреатів премії імені Нобеля з економіки (2009 р.) Е. Остром та О. Уільямсон. Зміст їхніх досліджень полягає у визначенні меж ринку і приватної власності та методів державного регулювання за умов, коли жодна зі сторін окремо не здатна забезпечити «нормальну життєдіяльність людини і суспільства» [14; 15]. По суті, формується нове бачення сумісних відносин власності, економічної влади і управління, яке обумовлює пошук інноваційних форм-інструментів для ефективного задоволення потреб суспільства.

Висновки. Таким чином, витоки осмислення та подальшого наукового аналізу економічної ролі держави і характеру її взаємодії з приватним капіталом віднаходимо у працях представників докласичних економічних теорій. Ліберально-економічні уявлення про взаємодію держави і приватного капіталу еволюціонували від визначення обмеженого кола функцій держави у сфері інфраструктури (класичний лібералізм) до визнання законним і допустимим здійснення державою підприємницької діяльності спільно з приватним капіталом – сучасного лібералізму. Адаптування ліберальних ідей до усупільнення процесів із забезпечення економічного розвитку стало теоретичним підґрунтям можливої взаємодії держави і бізнесу у формі партнерства. Загалом, у працях представників різних наукових концепцій, починаючи з представників докласичних шкіл і закінчуючи прихильниками розмаїття економтеоретичних напрямів ХХ ст., на нашу думку, відсутнє чітке бачення партнерських відносин держави та бізнесу, хоча мають місце напрацювання щодо поведінки зазначених суб'єктів відповідно до економічної і політичної кон'юнктури та особливостей протікання історичних періодів, що потребує подальших досліджень.

Бібліографічні посилання

1. **Мизес Л.** Бюрократия. Запланированный хаос. Антикапиталистическая ментальность [Електронний ресурс] / Л. Мизес. – М. : Дело, 1993. – Режим доступу : http://www.libertarium.ru/l_lib_buero
2. **Клинова М. В.** Государство и частный капитал в поисках прагматичного взаимодействия / М. В. Клинова. – М. : ИМЭМО РАН, 2009. – 122 с.
3. Історія економіки та економічної думки : курс лекцій / [авт. кол. : С. В. Степаненко (кер. авт. кол.), В. М. Фещенко, С. Н. Антонюк, Н. О. Тимочко та ін.]. – К. : КНЕУ, 2006. – 664 с.
4. **Титова Н. Е.** История экономических учений : курс лекций [Електронний ресурс] / Н. Е. Титова. □ М. : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 1997. □ 288 с. □ Режим доступу : http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Econom/Titova/05.php
5. **Янжул И. И.** Английская свободная торговля: Исторический очерк развития идей свободной конкуренции и начал государственного вмешательства. Выпуск Первый. Период меркантильный / И. И. Янжул. – М., 1876. – 228 с.
6. Физиократы. Избранные экономические произведения. OEuvres Choiesies. De l'origine et des progres d'une science nouvelle / Ф. Кенэ, Ж. Тюрго, Д. де Немур; [пер. А. Горбунов, Ф. Каплан, П. Клюкин, Л. Фейгина и др.]. – М. : Эксмо, 2008. – 1200 с.
7. **Кенэ Ф.** Избранные произведения / Ф. Кенэ. – М. : Соцэкгиз, 1960. – 360 с.
8. Історія економічних учень : підручник: у 2 ч. / [за ред. В. Д. Базилевича]. – 2-ге вид., випр. – К. : Знання, 2005. – Ч. 1. – 567 с.
9. **Локк Дж.** Опыты о законе природы. Сочинения в трех томах [Електронний ресурс] / Дж. Локк – М. : Мысль, 1988. – Т. 3. – 668 с. – Режим доступу : <http://www.filosof.historic.ru/books/item/f00/s00/z0000464/st000.shtml>
10. **Сміт А.** Добробут націй: Дослідження про природу та причини добробуту націй / А. Сміт. – Port-Royal, К. – 2001. – 593 с.
11. **Осадчая И. М.** Проблемы государства в экономической мысли Запада / Капитализм и рынок: экономисты размышляют / [В. И. Кузнецов, И. М. Осадчая, В. С. Автономов и др.]. – М. : Наука, 1993. – 208 с.
12. **Милль Дж. Ст.** Основания политической экономии с некоторыми применениями к общественной философии / Дж. Ст. Милль; [пер. с послед. англ. изд. Е. И. Остроградской; под ред. приват-доцента О. И. Остроградского]. – К.-Х. : Южно-Русское Книгоиздательство Ф. А. Иогансона. – 1848. – 866 с.
13. **Задорожний Г. В.** Иначе возможное как сотворчество человечности (размышления о главном в связи с кризисом экономической науки) / Г. В. Задорожний. – Полтава : Скайтек, 2011. – 259 с.
14. **Остром Е.** [Електронний ресурс] / Е. Остром // Офіційний сайт. – Режим доступу : <http://www.cogs.indiana.edu/people/homepages/ostrom.html>
15. **Уильямсон О.** [Електронний ресурс] / О. Уильямсон // Офіційний сайт. – Режим доступу : <http://www.groups.haas.berkeley.edu/bpp/ow>

Надійшла до редакції 19.10.2013